

ІЗАРОВА І. О.,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правосуддя
(Київський національний
університет імені Тараса Шевченка)

УДК 347.9

**ПОНЯТТЯ «ТРАНСКОРДОННИЙ ЕЛЕМЕНТ»
У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Статтю присвячено дослідженню й визначенню поняття «транскордонний елемент» у цивільному процесі Європейського Союзу. Цей механізм вирішення цивільних і комерційних справ транскордонного характеру застосовується в державах-членах Європейського Союзу, що на стадії виконання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом зумовлює істотний науковий і практичний інтерес. Проаналізовано положення загальноєвропейських регламентів і визначено узагальнене поняття «транскордонний елемент».

Ключові слова: цивільний процес Європейського Союзу, іноземний елемент, транскордонний елемент, загальноєвропейські процедури.

Статья посвящена исследованию и определению понятия «трансграничный элемент» в гражданском процессе Европейского Союза. Данный механизм разрешения гражданских и коммерческих дел трансграничного характера применяется в государствах-членах Европейского Союза, что на стадии выполнения Договора об ассоциации Украины с Европейским Союзом обуславливает существенный научный и практический интерес. Проанализированы положения общеевропейских регламентов и определено обобщенное понятие «трансграничный элемент».

Ключевые слова: гражданский процесс Европейского Союза, иностранный элемент, трансграничный элемент, общеевропейские процедуры.

The article is devoted to research and the definition of “cross-border cases” in the European Civil Procedure in EU. This mechanism for resolving civil and commercial cross-border cases used in the states – members of the EU. At the stage of Ukraine’s Association with the EU causes a significant scientific and practical interest. Analyze the situation of the pan-European rules and defined the general notion of “cross-border cases”.

Key words: European Civil Procedure, cross-border cases, Pan-European Procedures.

Вступ. Упродовж останніх десятиліть у Європейському Союзі (далі – ЄС) сформувався особливий механізм розгляду й вирішення цивільних і комерційних справ транскордонного характеру – цивільний процес ЄС. Ураховуючи євроінтеграційні прагнення України, а також умови Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, питання, пов’язані зі становленням і функціонуванням цивільного процесу ЄС, набули надзвичайної актуальності. Одним із таких питань є поняття «транскордонний елемент», який характеризує справи, що розглядаються в порядку загальноєвропейських процедур.

Постановка завдання. Серед наукових досліджень, присвячених питанням цивільного процесу ЄС, варто відмітити роботи П. Готтвальда, К. Крамер, А. Стадлер, М. Сторма, К. Ван Рес, В. Терехова та ін. Водночас чимало аспектів залишаються поза увагою науковців,

зокрема ті, що пов'язані із проблемами визначення транскордонного елемента. Отже, метою статті є аналіз і визначення транскордонного елемента як основної ознаки цивільних і комерційних справ, що розглядаються в порядку загальноєвропейських процедур.

Результати дослідження. За своєю природою поняття «транскордонний елемент» та «іноземний елемент» подібні. При цьому «іноземний елемент» є родовим поняттям, вихідним положенням, яке трансформувалося в умовах ЄС як об'єднання незалежних держав.

Термін «іноземний елемент», можливо, і не найкращий, як слушно зауважує А. Довгерт, але дає змогу відрізнити приватноправові відносини міжнародного приватного права від решти відносин [1, с. 14]. Поняття «іноземний елемент» характеризує наявність у цивільному процесі осіб або юридичних фактів, що пов'язані з різними державами, а отже, з необхідністю визначення правил національного законодавства та їх застосування в результаті участі в цивільному процесі громадян різних держав. Це прерогатива міжнародного приватного права, що сформувалося як результат узгодження законодавства різних держав [2; 3; 4].

Законом України «Про міжнародне приватне право» закріплено таке поняття: іноземний елемент – це ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що виявляються в одній або кількох із таких форм: хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, котрий проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою; об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави; юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави [5].

Наявність іноземного елемента в справі призводить до певних ускладнень процедури її судового розгляду, які, зокрема, пов'язані з визначенням підсудності, судовим повідомленням, доказуванням тощо. З огляду на це національним законодавством, а також міжнародними документами визначено особливості судового розгляду й вирішення цивільних справ, ускладнених іноземним елементом, основою метою яких є необхідність забезпечення прав і законних інтересів іноземців та осіб без громадянства на справедливий своєчасний і неупереджений розгляд і вирішення їхньої справи судом. Проведення, ускладнене іноземним елементом, має узагальнену назву «міжнародний цивільний процес».

Можна з упевненістю сказати, що забезпечення рівного доступу всіх осіб-учасників суспільних відносин, незалежно від їхнього громадянства, до справедливого та неупередженого судочинства є основою досконалої й ефективної правової системи. Ще римські юристи вчасно усвідомили доцільність ефективного регулювання відносин за участі іноземців, і впродовж кількох століть римське право стало об'єднувальним елементом для різних народів світу, фундаментом майбутньої Європи [6, с. 468–469].

Про європеїзацію або навіть комунітаризацію міжнародного приватного права з часу набрання чинності Амстердамським договором, який надав усі необхідні інструменти для створення загальноєвропейського законодавства, зауважує у своїй роботі Л. Кієстра [7, с. 13–26]. Він підкреслює, що за допомогою наднаціонального законодавства в ЄС протягом нетривалого часу було ухвалено необхідні акти, які більш ефективно врегульовують відносини міжнародного приватного права.

К. Крамер розглядає гармонізацію міжнародного приватного права як попередній етап гармонізації цивільного процесу, який може призвести до зближення цивільного процесу [8]. Спільні процедури з вирішення спорів транскордонного характеру, на її переконання, стали наступним кроком еволюції міжнародного цивільного процесу, оскільки норми міжнародного приватного права не можуть вирішити проблем, пов'язаних із необхідністю найму кількох адвокатів, котрі володіють різними мовами, витратами на переклад, переїзди тощо. Натомість було створено простий, єдиний порядок, який містить ефективні положення розгляду й вирішення справ, сприяє зниженню витрат і тривалості судового розгляду.

Перші регламенти, які становили фундамент цивільного процесу ЄС, варто зарахувати до міжнародного приватного права або європейського приватного права. За їхньою допомогою було врегульовано відносини з визначення юрисдикції в цивільних і комерційних справах, порядок визнання та приведення у виконання судових рішень [9], передавання

судових і позасудових документів [10] і порядок збирання доказів [11]. Вони, на пропозицію К. Крамер, дістали назви «некласичні» правила міжнародного приватного права, оскільки застосовуються не тільки в загальноєвропейських процедурах, а й під час розгляду справ за національним процесуальним законодавством, що свідчить про їхню подвійну природу. Сукупність норм, якими врегульовано судову діяльність із розгляду та вирішення конкретних справ, не містить колізійних, але всі вони пов'язані з транскордонним елементом, що є своєрідною ознакою міжнародного приватного права, підвидом «іноземного елемента».

Перші загальноєвропейські процедури з розгляду дрібних спорів і видання судового наказу мають іншу природу. Транскордонний елемент пов'язаний тільки з конкретним колом держав-членів ЄС, і правове регулювання відносин, ускладнених ним, визначене наднаціональним законодавством ЄС. Відповідно до положень регламентів, що регулюють порядок вирішення дрібних спорів і видання судового наказу, під «транскордонними спорами» маються на увазі спори, у яких щонайменше одна зі сторін не проживає або тимчасово не проживає в іншій державі-члені ЄС, ніж держава-член, де має відбуватися судовий розгляд справи [12]. Отже, основною ознакою поняття «транскордонний елемент» є суб'єктний склад учасників справи, які проживають або перебувають в іншій державі, ніж держава-член компетентного суду. Водночас участь громадянина третьої держави – не члена ЄС не впливає на характер спору.

Так, відповідно до положень Регламенту № 1896/2006, для його цілей під транскордонними справами маються на увазі такі справи, у яких хоча б одна зі сторін доміцільована або проживає в іншій державі-члені, ніж держава-член суду, який розглядає справу на момент подання заяви до суду (ч. 1 і 3 ст. 3) [12]. Згідно з Регламентом № 861/2007, під час визначення транскордонного спору потрібно виходити з того, чи є принаймні одна зі сторін доміцільована або проживає в іншій державі-члені, ніж держава-член або орган, який розглядає справу [13].

Отже, під час визначення транскордонного елемента у справі за суб'єктною ознакою важливе значення має *domicile* або *habitually residence* сторін справи [1, с. 81–91], а також *the relevant moment*.

Доміциль особи (*domicile*) або її звичайне місце перебування (*habitually residence*) визначається відповідно до обох вищезгаданих регламентів за допомогою Регламенту від 22 грудня 2000 р. № 44/2001 про юрисдикцію, визнання й виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах [9], на зміну якому в результаті останніх реформ прийшов Регламент від 12 грудня 2012 р. № 1215/2012 про юрисдикцію, визнання й виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах [14].

Відповідно до положень Регламенту № 1215/2012, особа підсудна суду держави-члена свого доміциля, а особа, котра не є громадянином держави-члена, у якій вона проживає, повинна коритися правилам цієї держави-члена [15]. Тобто, за загальним правилом на особу поширюється юрисдикція суду держави його місця перебування.

Отже, під час визначення характеру спору застосовується суб'єктний критерій, але при цьому він визначений настільки широко, що надає можливість участі і громадянам держав – не членів ЄС. Так, відповідно до Регламенту № 1896/2006, жителі держав – не членів ЄС мають право брати участь в ЕОР у таких випадках: якщо боржник є резидентом або постійним жителем іншої держави-члена ЄС, ніж суд, компетентний розглядати справу, а заявник не є громадянином держави-члена ЄС, останній може подати заяву за процедурою ЕОР, оскільки умови ст. 3, пов'язані з вимогами до сторін, буде виконано (одна сторона – учасник спору є жителем іншої держави, ніж держава компетентного суду); якщо кредитор є резидентом або постійно проживає в іншій державі-члені ЄС, ніж держава компетентного суду, він може застосувати процедуру ЕОР проти боржника, який постійно або тимчасово проживає за межами ЄС.

Громадяни держав, що не є членами ЄС, також можуть бути учасниками ESCP. Так, відповідно до Регламенту № 861/2007, позивач, котрий проживає або зазвичай проживає в державі – не члені ЄС, може скористатися ESCP проти відповідача, який проживає або зазвичай перебуває на території ЄС. Це було б у випадку, коли відповідач проживає або зазвичай

чай перебуває в іншій державі-члені, ніж компетентний суд, оскільки це відповідає умовам ст. 3.1 Регламенту № 861/2007. Крім того, якщо позивач проживає або зазвичай перебуває в державі-члені ЄС, яка не є державою компетентного суду, він може подати заяву в межах ESCP проти відповідача, який є резидентом або зазвичай перебуває за межами ЄС [13].

Отже, громадяни України є потенційними учасниками процедур спрощеного вирішення транскордонних спорів, як і всі інші громадяни держав – не членів ЄС, що зумовлює й теоретичний інтерес до цивільного процесу ЄС, і практичний інтерес з огляду на необхідність забезпечення ефективного захисту прав таких учасників цивільного процесу.

The relevant moment – це момент, коли суд повинен вирішити питання про характер спору, тобто з'ясувати наявність транскордонного елемента й можливість його розгляду за положеннями відповідних загальноєвропейських процедур, передбачених Регламентами № 1896/2006 і № 861/2007. При цьому положеннями згаданих документів цей момент визначається по-різному, хоча сутність цієї ідеї полягає в тому, що на першій стадії провадження у справі суд повинен вирішити питання про наявність транскордонного елемента.

Відповідним моментом, коли визначається характер спору (*the relevant moment*), згідно з Регламентом № 861/2007, є дата отримання заяви судом або органом, який компетентний її розглядати. Так само відповідним моментом визначено дату подання заявки про видання Забезпечувального наказу до компетентного суду [15]. Згідно з Регламентом № 1896/2006, цей момент визначається часом подання заяви про видання Європейського судового наказу.

Водночас конкретних наслідків визначення характеру спору суд може дійти тільки після закінчення стадії відкриття провадження у справі. Так, відповідно до вимог ст. 6 Регламенту № 1896/2006, суд повинен перевірити дотримання вимог, зокрема те, чи підлягає справа розгляду в порядку ЕОР, чи наявний транскордонний елемент, чи вимоги є грошовими, чи підсудна йому справа й чи відповідає заява встановленим вимогам. У разі порушення зазначених вимог він має відмовити, використовуючи встановлену форму, що не підлягає оскарженню.

Згідно з положеннями ст. 4 Регламенту № 861/2007, процедура ESCP починається з вирішення судом питання про відповідність заявлених вимог і їхню точність, що в результаті може призвести до відхилення заяви й відмови у відкритті провадження у справі.

Отже, питання про момент визначення характеру спору має надзвичайно велике значення, але відхилити заяву як таку, що не пов'язана зі спором транскордонного характеру, суд може тільки на стадії відкриття провадження у справі.

Крім суб'єктного критерію, для визначення «транскордонного елемента» у справі мають важливе значення й деякі юридичні факти, що трапилися на території інших держав-членів. Так, «транскордонний елемент» під час застосування загальноєвропейського порядку забезпечення коштів на банківському рахунку означає наявність коштів, які є на рахунку боржника в банку в державі-члені ЄС [15]. Так зазначений порядок дає змогу забезпечити вимоги й запобігти витраті коштів із рахунку боржника в іншій державі, що ускладнило б або взагалі унеможливило спроби кредитора стягнути борг за ухваленим судовим рішенням.

Для цілей регламенту, відповідно до ст. 3, транскордонними визначено такі справи, у яких банківський рахунок або банківські рахунки, про які було заявлено в Забезпечувальному наказі, знаходяться в іншій державі-члені, ніж держава-член суду, до якого подано заяву; або де доміцільований кредитор. Отже, до транскордонних справ, у яких можна отримати Забезпечувальний наказ, належать ті, у яких банківський рахунок або рахунки, кошти на яких повинні бути забезпечені, знаходяться в іншій державі-члені, ніж держава-член компетентного суду, що розглядає заяву, або в іншій державі-члені, де кредитор має місце проживання.

У будь-якому разі те, чи є спір транскордонним, вирішує суд, що має юрисдикцію в застосуванні такого забезпечувального наказу. При цьому положення Регламенту № 655/2014 не застосовуються у відносинах із державами – не членами ЄС, а також деякими державами-членами – Великобританією та Данією, які не беруть у ньому участь. Забезпечувальний наказ не може бути видано в разі знаходження коштів боржника на рахунках банківських установ, що знаходяться в інших державах – не членах ЄС. Отже, ще однією ознакою «тран-

скордонного елемента» буде наявність конкретного юридичного факту, що має місце на території іншої держави-члена ЄС.

Узгодження положень національного процесуального законодавства держав-членів, а також наднаціонального законодавства ЄС у сфері цивільного процесу, з метою створення справжнього європейського простору правосуддя, зумовлює необхідність визначення інститутів цивільного процесу ЄС і формування пропозицій щодо їх узгодження з положеннями національного процесуального законодавства. У процесі гармонізації цивільного процесу ЄС та України постає питання про місце загальноєвропейських процедур із видання судового наказу й вирішення дрібних спорів у системі національного цивільного процесу.

При цьому корисним стане досвід інших держав-членів ЄС. Так, наприклад, відповідно до Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) Республіки Польщі, загальноєвропейські процедури зараховані до справ окремого провадження (*Postepowania odrebne*) як європейські процедури в транскордонних справах (*Europejskie postepowania w sprawach transgranicznych*) [16].

Оскільки в порядку окремого провадження, згідно з ЦПК України, не розглядаються спори, то під час визначення місця загальноєвропейських процедур у разі набуття Україною членства передусім потрібно виходити із їхнього характеру. Визначення транскордонного елемента надає можливість з'ясувати місце загальноєвропейських процедур у системі національного цивільного процесу держав-членів, а також міжнародного приватного права. Так, загальноєвропейські процедури з вирішення цивільних і комерційних справ транскордонного характеру варто визнати особливими провадженнями цивільного судочинства, які не можна зарахувати до окремого провадження, оскільки до них не потрібно застосовувати загальні положення цього виду провадження. Порядок вирішення дрібних спорів має змагальний характер, тому може бути зарахований тільки до різновиду позовного провадження. З огляду на це їх варто виділити в окремий вид – провадження в цивільних справах транскордонного характеру, яким буде врегульовано, відповідно, порядок видання судового наказу про сплату та вирішення дрібних спорів.

Висновки. Підбиваючи підсумки дослідження, транскордонний елемент у цивільному процесі ЄС можна визначити як підвид іноземного елемента, що характеризує наявність суб'єктів спірних матеріально-правових відносин, які є жителями іншої держави-члена, ніж держава-член компетентного суду, та (або) конкретного передбаченого законом юридичного факту, що має місце на території іншої держави-члена ЄС. Провадження у справах, ускладнених транскордонним елементом, варто визначити невід'ємною частиною цивільного процесуального законодавства, як і провадження, ускладнені іноземним елементом.

Список використаних джерел:

1. Міжнародне приватне право. Загальна частина : [підручник] / за ред. А.С. Довгерта і В.І. Кисіля. – К. : Алерта, 2012. – 376 с.
2. Міжнародне приватне право в Київському університеті : [антологія] : у 2 т. / за ред. А.С. Довгерта. – К. : Видав.-поліграф. центр «Київський університет», 2009. – Т. 2 : 1992–2007. – 2009. – 791 с.
3. Очерки международного частного права / под ред. проф. А. Довгерта. – Х. : ООО «Одиссей», 2007. – 816 с.
4. Кисіль В.І. Міжнародне приватне право : питання кодифікації / В.І. Кисіль. – К. : Україна, 2005. – 480 с.
5. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.
6. Цивільне процесуальне право : [підручник] / [І.С. Ярошенко, І.О. Ізарова, О.М. Єфімов та ін.] ; за заг. ред. І.С. Ярошенко. – К. : КНЕУ, 2014. – 519 с.
7. Kiestra L.R. The impact of the European Convention on Human Rights on Private International Law / L.R. Kiestra. – The Hague : T.M.C. Asser Press, Springer, 2014. – 320 p. – Pp. 13–26.

8. Kramer X.E. A Major Step in the Harmonization of Procedural Law in Europe: the European Small Claims Procedure Accomplishments, New Features and Some Fundamental Questions of European Harmonization / A.W. Jongbloed (ed.) // The XIII-th World Congress of Procedural Law : The Belgian and Dutch Reports. – Antwerpen : Intersentia, 2008. – Pp. 253–283.

9. Council Regulation (EC) No. 44/2001 of 22 December 2000 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters [Electronic resource]. — Mode of access : http://ec.europa.eu/justice_home/judicialatlascivil/html/pdf/oj_112_20010116_en.pdf.

10. Regulation (EC) No 1393/2007 of the European Parliament and the Council of 13 November 2007 on the service in the Member States of judicial and extrajudicial documents in Civil or commercial matters (service of documents) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:32007R1393>.

11. Council Regulation (EC) No. 1206/2001 of 28/5/2001 on cooperation between the courts of the Member States in the taking of evidence in civil or commercial matters (Evidence Regulation) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32001R1206>.

12. Regulation (EC) No. 1896/2006 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 creating a European order for payment procedure [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32006R1896>.

13. Regulation (EC) No. 861/2007 of the European Parliament and the Council of 11 July 2007 establishing a European Small Claims Procedure [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32007R0861>.

14. Regulation (EU) No. 1215/2012 of the European Parliament and the Council on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters of 12 December 2012 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32012R1215>.

15. Regulation (EU) No. 655/2014 of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 establishing a European Account Preservation Order procedure to facilitate cross-border debt recovery in civil and commercial matters [Electronic resource]. – Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1422049979203&uri=CELEX:32014R0655>. Набирає чинності з 18 січня 2017 р.

16. Postępowanie cywilne / Red. prof. dr hab. E. Marszałkowska-Krzes. – Warszawa : Wyd. C.H. Beck, 2011. – 739 p. – Pp. 394–395.

